

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИРІШЕННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ У ПОРЯДКУ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

SPECIFIC ISSUES TO THE SETTLEMENT OF LABOUR DISPUTES IN CIVIL PROCEEDINGS

**Штефан О.О., д.ю.н., доцент,
старший науковий співробітник
відділу юрисдикційних форм правового захисту суб'єктів
приватного права, судоустрою та судочинства**

*Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака
Національної академії правових наук України*

У результаті аналізу законодавства України знайдено відповіді на актуальні питання судової правозастосовної практики щодо розгляду судами трудових спорів у порядку спрощеного провадження та винятків щодо представництва в суді у трудових спорах, що закріплені у ч. 5 ст. 131-2 Конституції України та ч. 2 ст. 60 ЦПК України.

Спори, які виникають із трудових відносин, так само як й малозначні справи, слід розглядати не лише як категорію справ, що мають значення для сторін, а і як правову категорію. Отже, спори, що виникають із трудових відносин, підлягають розгляду в порядку спрощеного провадження як самостійна категорія справ. Незалежно від ціни позову спори, що виникають з трудових відносин, не можна віднести до малозначних справ.

Аналіз процесуального законодавства дозволяє зробити висновок, що вони не обмежують юридичну особу у можливості діяти в суді через свого представника (який не є адвокатом) в разі розгляду спорів, що виникають із трудових правовідносин. Зазначена норма процесуального закону пов'язує представництво не з працівником або роботодавцем, а з категоріями справ, в яких представником учасника справи може бути не лише адвокат.

Ключові слова: цивільне судочинство, спрощене провадження, малозначні справи, спори, що виникають із трудових правовідносин.

Аналіз законодавства України дозволило знайти відповіді на актуальні питання судової правозастосовної практики по розгляду судами трудових спорів у порядку спрощеного провадження та винятків щодо представництва в суді у трудових спорах, які закріплені в ч. 5 ст. 131-2 Конституції України та ч. 2 ст. 60 ЦПК України.

Спори, що виникають із трудових відносин, так само як і малозначні справи, слід розглядати не тільки як категорію справ, що мають значення для сторін, а і як правову категорію. Отже, спори, що виникають із трудових відносин, підлягають розгляду в порядку спрощеного провадження як самостійна категорія справ. Незалежно від ціни позову спори, що виникають із трудових відносин, не можна віднести до малозначних справ.

Аналіз процесуального законодавства дозволяє зробити висновок, що вони не обмежують юридичне лице у можливості діяти в суді через свого представника (який не є адвокатом) в разі розгляду спорів, що виникають із трудових правовідносин. Зазначена норма процесуального закону пов'язує представництво не з працівником або роботодавцем, а з категоріями справ, в яких представником учасника справи може бути не лише адвокат.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, упрощенное производство, незначительные дела, споры, возникающие из трудовых правоотношений.

As a result of the analysis of legislation of Ukraine found answers to the pressing questions of the judicial practice of courts review of labor disputes summary and exception propagation concerning representation stipulated in part 5 of article 131-2 of the Constitution of Ukraine and part 2 of article 60 of the code of civil procedure of Ukraine labor disputes in court on legal persons (employers), or only to employees.

Disputes arising from labor relations, as well as minor cases, should be considered not only as a category of cases of importance for the parties, but also as a legal category. Consequently, disputes arising from labor relations are subject to simplified proceedings as an independent category of cases. Regardless of the price of a claim, disputes arising from labor relations cannot be attributed to insignificant cases.

The analysis of procedural legislation allows us to conclude that they do not restrict the legal entity in the possibility, in the case of consideration of disputes arising from employment relationships, to act in court through a non-lawyer's representative. The said norm of the procedural law relates the representation not with the employee or employer, but with the categories of cases in which the representative of the participant in the case may not only be a lawyer.

Key words: civil legal proceedings, simplified proceedings, minor cases, disputes arising from labor relations.

У процесі реалізації судової реформи та набрання чинності Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 № 2147-VIII (далі – Закону України від 03.10.2017 № 2147-VIII) змінилася сутність як самого позовного провадження в цивільному судочинстві, так і спрощеного провадження, зокрема, було виокремлено таку категорію справ, як малозначні справи.

Проблемам розгляду та вирішення трудових спорів присвячені праці таких учених, як Н.Б. Болотін, В.Я. Бурак, В.С. Венедиктов, В.М. Дейнека, В.В. Жернаков, М.І. Іншин, В.Л. Костюк, А.В. Краснов, О.В. Лаврінченко, І.В. Лагутіна, В.В. Лазор, Л.І. Лазор, І.В. Мішук, С.О. Сільченко, Я.В. Сімугіна, Я.І. Слісаренко, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, В.І. Прокопенко, О.І. Процевський, В.І. Прокопенко, М.В. Сорочинин, Н.М. Хуторян,

В.Р. Шишло, В.І. Щербина, О.С. Щукін, О.М. Ярошенко, та інших.

Проте більшість досліджень не враховують змін цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються спори, що виникають із трудових правовідносин.

Норми ЦПК України, присвячені спрощеному провадженню та встановленню критеріїв малозначних справ, свідчать про дискреційні повноваження суду під час вирішення питань, пов'язаних із розглядом малозначних справ, що своєю чергою призвело до появи низки питань у правозастосовній судовій практиці. До таких питань можна віднести такі:

- чи можуть трудові спори бути віднесені судом до малозначних та розглядатися як такі?
- чи поширюються винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, закріплені у ч. 5 ст. 131-2 Конституції України та ч. 2 ст. 60 ЦПК України, на юридичних осіб (роботодавців), чи лише на працівників?

Так, ч. 1 ст. 274 ЦПК України визначає, що у порядку спрощеного позовного провадження розглядаються: 1) малозначні справи; і 2) справи, що виникають з трудових відносин, а згідно із ч. 2 цієї статті може бути розглянута будь-яка інша справа, віднесена до юрисдикції суду, за винятком справ, зазначених у частині четвертій цієї статті.

Частиною 3 ст. 274 ЦПК України суду надано повноваження для вирішення питання, чи розглядати справу в порядку спрощеного провадження або загального позовного провадження. Вирішуючи це питання, суд має враховувати:

- 1) ціну позову;
- 2) значення справи для сторін;
- 3) обраний позивачем спосіб захисту;
- 4) категорію та складність справи;
- 5) обсяг та характер доказів у справі, в тому числі, чи потрібно у справі призначити експертизу, викликати свідків тощо;
- 6) кількість сторін та інших учасників справи;
- 7) чи становить розгляд справи значний суспільний інтерес;
- 8) думку сторін щодо необхідності розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження.

Частиною 6 ст. 19 ЦПК України встановлено, що малозначними справами є:

- 1) справи, у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;
- 2) справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Відповідь на питання, чи можуть трудові спори бути віднесені судом до малозначних та розглядатися як такі, безпосередньо пов'язана із розкриттям змісту ч. 4, 6 ст. 19 ЦПК України, ч. 1 ст. 272 ЦПК України та визначенням такої правової категорії, як трудові спори.

Відповідно до ч. 2 ст. 19 ЦПК України цивільне судочинство здійснюється за правилами, передбаченими цим Кодексом, у порядку наказного провадження, позовного провадження (загального або спрощеного), окремого провадження.

Спрощене провадження має похідний характер від загального позовного провадження. Це впливає з ч. 1 ст. 279 ЦПК України: «Розгляд справи у порядку спрощеного позовного провадження здійснюється судом за правилами, встановленими цим Кодексом для розгляду справи в порядку загального позовного провадження, з особливостями, визначеними у цій главі» (глава X розділу III ЦПК України).

Відповідно до ч. 4 ст. 19 ЦПК України спрощене позовне провадження призначене для розгляду малозначних справ, справ, що виникають з трудових відносин, справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи.

У вказаній нормі наводиться перелік категорій справ, що розглядаються у порядку спрощеного позовного провадження, до яких належать: малозначні справи; справи, що виникають з трудових відносин.

Такий висновок підтверджує й зміст статті 131-2 Конституції України: «Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними, чи дієздатність яких обмежена».

У ЦПК України також визначена ще одна категорія справ, які можуть бути розглянуті в порядку спрощеного провадження. Відповідно до ч. 2 ст. 274 ЦПК України: «У порядку спрощеного позовного провадження може

бути розглянута будь-яка справа, віднесена до юрисдикції суду, за винятком справ, зазначених у частині четвертій цієї статті».

При цьому суд під час вирішення питання щодо віднесення справи, яка може бути розглянута в порядку спрощеного провадження (справи незначної складності), наділений доволі широкими дискреційними повноваженнями.

Водночас, відповідно до ч. 4 ст. 274 ЦПК України, не можуть бути розглянуті в порядку спрощеного провадження справи:

- 1) що виникають з сімейних відносин, крім спорів про стягнення аліментів та поділ майна подружжя;
- 2) щодо спадкування;
- 3) щодо приватизації державного житлового фонду;
- 4) щодо визнання необґрунтованими активів та їх витребування відповідно до глави 12 цього розділу;
- 5) в яких ціна позову перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;
- 6) інші вимоги, об'єднані з вимогами у спорах, вказаних у пунктах 1–5 цієї частини.

При цьому питання віднесення справи до категорії малозначних безпосередньо впливає на права сторін щодо оскарження прийнятих рішень. Адже відповідно до ч. 3 ст. 389 ЦПК України не підлягають касаційному оскарженню судові рішення у малозначних справах, крім таких випадків: а) касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовної практики; б) особа, яка подає касаційну скаргу, відповідно до цього Кодексу позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, під час розгляду іншої справи; в) справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу; г) суд першої інстанції відніс справу до категорії малозначних помилково (це є підставою для обов'язкового скасування рішення і направлення справи на новий розгляд – п. 7 ч. 1 ст. 411 ЦПК України).

Відповідно до п. 7 ч. 3 ст. 376 ЦПК України (апеляційний перегляд), якщо суд розглянув в порядку спрощеного позовного провадження справу, що підлягала розгляду за правилами загального позовного провадження, це вважається порушенням норм процесуального права і є обов'язковою підставою для скасування судового рішення суду першої інстанції та ухвалення нового рішення.

Відповідно до ч. 1 ст. 274 ЦПК України малозначні справи та ті, що виникають з трудових відносин, розглядаються в порядку спрощеного провадження. Вказана норма є імперативною і підлягає обов'язковому застосуванню судом. Інші справи, які можуть бути віднесені судом до малозначних, розглядаються в порядку спрощеного провадження лише за клопотанням позивача.

Водночас спори, що виникають із трудових відносин, так само як й малозначні справи, слід розглядати не лише як категорію справ, що мають значення для сторін, а і як правову категорію.

Спори у сфері праці є складними соціально-правовими явищами, причинами виникнення яких є різноманітні конфліктні ситуації, які виникають у зв'язку з трудовою діяльністю.

У доктрині трудового права трудові спори визначаються як неврегульовані шляхом безпосередніх переговорів розбіжності між сторонами соціально-трудова відносин щодо застосування законодавства про працю, встановлення нових чи зміни наявних умов праці, що передані на розгляд уповноваженого юрисдикційного органу. Підставою виникнення трудового спору є наявність певного юридичного складу, а саме складного юридичного факту: а) порушення (дійсне чи уявне) однією зі сторін трудових правовідносин суб'єктивного трудового права іншої сторони (або висування однією із сторін вимог про встановлення нових чи зміну наявних умов

праці); б) звернення заінтересованої сторони до відповідного юрисдикційного органу; в) прийняття юрисдикційним органом заяви до розгляду [1].

Також в доктрині трудового права за різними критеріями проводиться класифікація трудових спорів. Як зазначають дослідники проблематики трудових спорів, основною причиною трудових спорів є суперечності інтересів працівника та роботодавця, які трансформуються в певні конкретні розбіжності, що і становлять сутність трудового спору. За предметом розбіжностей, залежно від безпосередніх причин їх виникнення, спори можна класифікувати на три групи. По-перше, розбіжності і засновані на них спори виникають тоді, коли працівники претендують на поліпшення умов наймання своєї робочої сили – збільшення заробітної плати, надбавок, пільг, гарантій, компенсацій, тривалості та кількості відпусток, поліпшення побутових умов на виробництві тощо, а роботодавець із цим не згоден. По-друге, спори виникають тоді, коли працівники бажають зберегти наявні умови праці, однак роботодавець на це не згоден. По-третє, спори юридичного характеру, до яких належать ті, що виникають через складність і суперечливість нормативно-правових актів, а також унаслідок того, що деякі керівники підприємств та працівники погано знають трудове законодавство чи зневажливо ставляться до його вимог [1].

Таким чином, не всі трудові спори мають матеріальний складник, який би дозволив усім спорам, що виникають із трудових відносин, відповідати критеріям віднесення справ до малозначних у розумінні ч. 6 ст. 19 ЦПК України.

Виходячи із викладеного, спори, що виникають із трудових відносин, підлягають розгляду в порядку спрощеного провадження як самостійна категорія справ. «Спори, що виникають із трудових правовідносин» є родовим поняттям, яке об'єднує різні види таких спорів. При цьому не кожен з таких спорів має економічний складник, тому незалежно від ціни позову спори, що виникають з трудових відносин, не можна віднести до малозначних справ.

Відповідь на питання про представництво в судах у трудових спорах стосується обмежень адвокатської монополії. Згідно з пп. 11 п. 16-1 перехідних положень Конституції України представництво відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 131-1 та ст. 131-2 цієї Конституції виключно прокурорами або адвокатами у Верховному Суді та судах касаційної інстанції здійснюється з 1 січня 2017 року; у судах апеляційної інстанції – з 1 січня 2018 року; у судах першої інстанції – з 1 січня 2019 року. Представництво органів державної влади та органів місцевого самоврядування в судах виключно прокурорами або адвокатами здійснюється з 1 січня 2020 року.

Представництво в суді у провадженнях, розпочатих до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», здійснюється за правилами, які діяли до набрання ним чинності, – до ухвалення у відповідних справах остаточних судових рішень, які не підлягають оскарженню.

Частиною 1 ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 р. № 5076-VI визначено, що адвокатська діяльність здійснюється на підставі договору про надання правової допомоги.

Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» 5 липня 2012 р. № 5076-VI договір про надання правової допомоги це – домовленість, за якою одна сторона (адвокат, адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язується здійснити захист, представництво або надати інші види правової допомоги другій стороні (клієнту) на умовах і в порядку, що визначені договором, а клієнт зобов'язується оплатити надання правової допомоги та фактичні витрати, необхідні для виконання договору.

Надання правової допомоги, зокрема здійснення представництва інтересів підприємства в судах особою, що

має свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю, здійснюється відповідно до вимог Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та процесуальних законів.

Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», який набрав чинності 30 вересня 2016 р., було внесено зміни до Конституції України та доповнено Основний Закон окремими статтями.

Згідно із ст. 59 Конституції України (в редакції наведеного вище Закону) кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав.

Також Конституцію України було доповнено ст. 131-2 Конституції України, згідно з частинами першою, третьою та четвертою якої для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура, та виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення; законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена.

Відповідно до ст. 8 Конституції України Конституція має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії.

Судові рішення мають ґрунтуватись на Конституції України, а також на чинному законодавстві, яке не суперечить їй. Суд безпосередньо застосовує Конституцію України, коли зі змісту норм Конституції не випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом або коли закон, який був чинним до введення в дію Конституції чи прийнятий після цього, суперечить їй. Якщо зі змісту конституційної норми випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом, суд під час розгляду справи повинен застосувати тільки той закон, який ґрунтується на Конституції і не суперечить їй.

За змістом ст. 131-2 Конституції України необхідність її додаткової регламентації законом передбачена частиною четвертою цієї статті щодо встановлення винятків представництва в суді адвокатами, зокрема, визначення поняття малозначних спорів.

Водночас рішенням Конституційного Суду України № 13-рп/2000 від 16 листопада 2000 року у справі про право вільного вибору захисника під час представництва та здійснення захисту за кримінально-процесуальним законодавством були офіційно розтлумачені чинні на той час положення ч. 1 ст. 59 Конституції України про те, що кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Конституційне право підозрюваного, обвинуваченого і підсудного під час захисту від обвинувачення, а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, з метою отримання правової допомоги вибрати захисником своїх прав особу, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи [2].

Однак з набранням чинності 30 вересня 2016 року Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» попередню редакцію ст. 59 Конституції України змінено; за змістом чинної редакції ст. 59 Конституції України передбачено право особи на професійну правничу допомогу, надання їй у визначених законом випадках безоплатного та вільного вибору захисника своїх прав.

Згідно із ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав

людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. (далі – Конвенція) та практику Європейського суду з прав людини як джерело права.

За змістом пп. «с» ч. 3 ст. 6 Конвенції, кожен обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше право захищати себе особисто чи використувати допомогу захисника, обраного на власний розсуд.

Разом з тим у справі «Ейрі проти Ірландії» (“Airey v. Ireland”) Європейський суд з прав людини вказав, що хоча пп. «с» п. 3 ст. 6 Конвенції стосується тільки кримінального процесу, «однак незважаючи на відсутність подібного положення щодо провадження у цивільних справах, п. 1 ст. 6 може в деяких випадках зобов’язати державу надати адвокатську допомогу, якщо без такої допомоги неможливо забезпечити практичну реалізацію права на судовий розгляд, якщо юридичне представництво надається в обов’язковому порядку, як це передбачено внутрішнім законодавством деяких Договірних Сторін стосовно різних видів судового спору чи з огляду на складність процедури або справи» (п. 26) [3].

При цьому у справі «Загородній проти України» (“Zagorodniy v. Ukraine”) Європейський суд з прав людини вказує, що «певна юридична кваліфікація може вимагатись для забезпечення ефективного захисту особи <...> та безперешкодного функціонування системи правосуддя» (п. 53 Рішення), і саме інтереси правосуддя можуть бути виправдані обмеження права на вибір захисника (п. 54 цього ж Рішення) [4].

За висновками Суду, таке обмеження права на вільний вибір захисника саме по собі не порушує питання за пп. «с» п. 3 ст. 6 Конвенції, оскільки певна юридична кваліфікація може вимагатись для забезпечення ефективного захисту особи (рішення від 20 січня 2005 року у справі «Майзіт проти Росії», заява №63378/00, пункт 68) [5] та безперешкодного функціонування системи правосуддя [6].

Саму по собі вимогу ст. 131-2 Конституції України щодо належного представництва особи в суді можна роз-

глядати як складову частину забезпечення ефективного захисту процесуальних прав кваліфікованою особою, успішного функціонування системи правосуддя, що відповідає гарантованому ст. 59 Конституції України праву на професійну правничу допомогу.

Наведені положення не суперечать суті права на касаційне оскарження, не позбавляють осіб їх права на самопредставництво, здійснюване для юридичних осіб їх органами, що діють у межах повноважень, наданих їм законодавством чи статутом.

Відповідно до ч. 3 ст. 58 ЦПК України юридична особа бере участь у справі через свого керівника або члена виконавчого органу, уповноваженого діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення (самопредставництво юридичної особи), або через представника.

Повноваження представника юридичної особи, в тому числі суб’єкта владних повноважень, можуть підтверджуватись: довіреністю, яка видана від її імені та підписана особою, уповноваженою на це законом або установчими документами; ордером, виданим відповідно до Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність»; копіями цих документів, засвідченими у встановленому законом порядку чи підписом судді.

Своєю чергою, виходячи із змісту ч. 2 ст. 60 ЦПК України, юридичну особу у справах, що виникають із трудових правовідносин, а також справах у малозначних спорах, може представляти не лише адвокат (або мати місце самопредставництво (ч. 3 ст. 58 ЦПК України)), а й представник – будь-яка особа, яка досягла вісімнадцяти років, що має цивільну процесуальну дієздатність, за винятком осіб, визначених у ст. 61 ЦПК України.

Також слід враховувати, що ані ч. 2 ст. 60 ЦПК України, ані інші норми процесуального законодавства не обмежують юридичну особу у можливості діяти в суді через свого представника (який не є адвокатом) в разі розгляду спорів, що виникають із трудових відносин. Зазначена норма процесуального закону пов’язує представництво не з працівником або роботодавцем, а з категоріями справ, в яких представником учасника справи може бути не лише адвокат.

ЛІТЕРАТУРА

1. Трудове право. Підручник, 2-ге вид., перероблене і доповнене / Ярошенко О.М., Прилипко С.М., Слюсар А.М. Харків : Право, 2017. URL: https://pidruchniki.com/1522112043411/pravo/trudovi_spori (дата звернення 25.02.2019 р.);
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатов Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16 листопада 2000 року № 13-рп/2000 у справі № 1-17/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00> (дата звернення 02.03.2019 р.);
3. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Airey v. Ireland, 9 October 1979, Series A no. 32. URL: <http://european-court.eu/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/ejri-protiv-irlandii-postanovlenie-evropejskogo-suda/> (дата звернення 27.02.2019 р.);
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Загородній проти України від 24 листопада 2011 р. за Заявою № 27004/06 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_739 (дата звернення 27.02.2019 р.);
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Mayzit v. Russia, no. 63378/00, 20 January 2005/ URL: <http://european-court.eu/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/majzit-protiv-rossii-postanovlenie-evropejskogo-suda/> (дата звернення 27.02.2019 р.);
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мефтах та інші проти Франції», заява №32911/96, 35237/97 та 34595/97, пункт 45) (Рішення Європейського суду з прав людини у справі Мефтах та інші проти Франції, заява №32911/96, 35237/97 та 34595/97 від 26.07.2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_072 (дата звернення 27.02.2019 р.).